

İdarenin Manevi Tazminat Sorumluluğu ve Manevi Tazminatın Artırılması Sorunu

The Administration's Responsibility and the Problem of Increasing Non-Pecuniary Compensation

Yücel ÖZDEMİR

ÖZET

Manevi tazminat sorumluluğu, malvarlığı zararı dışında kalan ve kişilik alanında oluşan zararlara yönelik olan hukuki kurumdur. Her ne kadar zarar manevi bir alana ilişkin olsa da, sorumluluk tazminatı gerektirdiğinden, bu zararın telafisi malvarlığı değerleriyle alakalıdır. Özel kişilerin manevi tazminat sorumluluğu söz konusu olduğu gibi idarenin manevi tazminat sorumluluğu da söz konusu olabilir. Bu noktada idarenin sorumluluğunda aranan fiil, zarar, illiyet gibi genel şartlar manevi tazminat sorumluluğu için de geçerlidir. Manevi tazminat miktarının artırılması idare hukukunda bedelin artırılması talebi ile olur. Yasada tazminatın artırılması konusunda bir engel yoktur. Ancak doktrinel açıdan ve bazı yargı kararları doğrultusunda manevi tazminatın artırılabilmesi tartışmalıdır.

GİRİŞ

Bir toplumda hukuk düzeninin sağlanabilmesi için eylem ve işlemlerde ya da yetki ve görevlerde sorumluluk esas, sorumsuzluk ise istisnadır. Bir fiilden ortaya çıkan etki, dış dünyada fiziksel bir tepkiye neden olur. Bu sonuç ise bazen kişilerin yararına bazen de zararına olabilir. Sorumluluk, kişiler için zarar doğuran fillerin etkisini ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya yarar. Eğer bir toplumda hukuk düzeni çerçevesinde sorumluluk olgusu tam işletilemezse o toplumda ortaya çıkan zararlar artarak yıkıcı bir sonuca yol açar.

Kişilerin diğer gerçek kişilerle olan ilişkileri yanında tüzel kişilerle ilişkilerinde de çift yönlü bir sorumluluk mekanizması vardır. Bu soyut kişilerin başında devlet gelir. Devletin ve dolayısıyla idarenin gerçek kişilere karşı sorumluluğu önceleri "Kral

kötülük yapmaz”¹ anlayışıyla, kabul edilmemiştir. Ancak günümüz modern hukukunda idarenin kişilere verdiği zararlar için mali sorumluluğu kabul edilmektedir.

Hukukumuzda idarenin sorumluluğu ilk defa anayasal bir ilke olarak 1961 Anayasasında düzenlenmiş² ve “*İdare kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlüdür.*” denilmiştir. Bugün yürürlükte olan 1982 Anayasasına göre de idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açık tutulmuştur. Dolayısıyla kişilere bir zarar verilmesi durumunda, sorumluluğun hukuki yansıması olan tazminat yükümlülüğü idare için de geçerlidir.

İdarenin sorumluluğunu doğuran zarar maddi zarar ve manevi zarar olarak ayrılmaktadır. Maddi zarar haksız fiil sonucunda kişinin malvarlığında meydana gelen eksilmeyi ifade etmektedir. Buna göre haksız fiil ister malvarlığına yönelik olsun ister de kişi varlığına yönelik olsun bunun sonucunda malvarlığında bir eksilme meydana geliyorsa doğan zarar maddi zarardır. Maddi zararın somut olarak ortaya konulması manevi zarara göre daha kolaydır³.

Teknik anlamda zarar, malvarlığıyla ilgili maddi zarar olarak anlaşılır. Kişilik hakkı veya bu hakkı ilgilendiren hukuki varlıklar ise ilke olarak malvarlığı kapsamına girmez⁴. Maddi zararın ortaya çıkması malvarlığında bir eksilmenin meydana gelmesiyle, bir başka ifadeyle para ile ölçülebilir bir değer azalmasıyla gerçekleşir. Bu, zarar görenin malvarlığının aktifinde bir azalma, pasifinde bir artma şeklinde olabileceği gibi olayların normal akışına ve genel hayat tecrübelerine göre zarar görenin malvarlığında meydana gelmesi muhtemel artışların zararı doğuran olay sebebiyle kısmen veya tamamen engellenmesi şeklinde de olabilir⁵.

---

¹ GÖZLER, Kemal, *İdare Hukuku Cilt II*, Ekin Yayınları, 2. Baskı, Bursa, 2009, s. 1019.

² SARSIKOĞLU, Şenel, “*İdarenin Mali Sorumluluğu Açısından Zarar Kavramı*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AÜHF), S. 65/4, Y. 2016, s. 2390.

³ KILIÇOĞLU, Ahmet M., *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Turhan Kitabevi, 17. Baskı, Ankara, 2013, s. 294-295.

⁴ EREN, Fikret, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Yetkin Yayınları, 19. Baskı, Ankara, 2015, s. 521-522.

⁵ KESKİN, A. Dilşad, *Objektif Manevi Zarar Teorisi Açısından Manevi Tazminat*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2016, s. 65.

Maddi zararın malvarlığına olan olumsuz etkisi tazminat davalarıyla giderilir. Maddi tazminat davaları denen bu davaların çerçevesinin anlaşılması manevi tazminat davaları bakımından da önemlidir. Çünkü maddi tazminat davasının usulü birçok yönden manevi tazminat davasıyla aynıdır. Ancak farklılık arz ettiği durumlar da vardır. Nitekim bu durum çalışma içerisinde, dava sürecinde manevi tazminat davalarının arttırılıp arttırılamayacağı noktasında tartışılacaktır.

Maddi ve manevi tazminat davalarının idari yargıda karşılığı tam yargı davalarıdır. İdari Yargılama Usulü Kanunu (İYUK) 2/b'ye göre tam yargı davaları idari işlem ve eylemlerden dolayı kişisel hakları doğrudan muhtel olanlar tarafından açılan davalardır. Esasen tam yargı davaları kapsamında sadece tazminat davası değil, istirdat davaları ve idari sözleşmelerden doğan davalar da açılabilir⁶. İYUK 28/3'te kanunkoyucu maddi ve manevi tazminat davasını ayrıca telaffuz etmiştir. İYUK'un bu hükmü aynı zamanda çalışmanın konusunu oluşturan idareye karşı açılacak manevi tazminat davasının adının geçtiği hükümdür. Ancak tabi ki bu hüküm dışında tam yargı davalarında uygulanan genel kurallar, idareye karşı açılacak manevi tazminat davalarında da uygulanmaktadır.

Genel olarak kişinin manevi alanında meydana gelen zararları gidermeye yönelik olan manevi tazminat, özel hukuk kaynaklı bir kurumdur. Nitekim manevi tazminat ile ilgili genel düzenlemeler Türk Borçlar Kanununda yapılmıştır. Aynı şekilde İYUK'un Hukuk Muhakemeleri Kanununa atıf yaptığı konularda, manevi tazminatla ilgili, özel hukuk yargılama usulleri uygulanmaktadır.

Çalışmada idarenin manevi tazminat sorumluluğu ve manevi tazminatın çerçevesi ortaya konulduktan sonra hukuksal dayanakları, şartları ve hesaplanmasından bahsedilmiş, işlevleri üzerinde durulmuştur. Ardından manevi tazminatın bölünmezliği ilkesi dikkate alınarak dava sürecinde manevi tazminatın arttırılmasının mümkün olup olmadığı tartışılmış, bu kapsamda iddianın ve savunmanın genişletilmesi yasağı ve hukuk yargısında ve idari yargıda ıslah gibi konulara değinilmiştir. Konu mümkün olduğunca yargı kararlarıyla desteklenmiştir.

---

⁶ GÖZÜBÜYÜK, Şeref/ DİNÇER, Güven, İdari Yargılama Usulü, Turhan Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 166.

I- MANEVİ TAZMİNATIN GENEL ÖZELLİKLERİ

Manevi tazminat, kabaca malvarlığı dışındaki hukuksal değerlere yapılan saldırılar ile meydana getirilen eksilmenin giderilmesidir. Çekilen acıları dindirmek, kırılan yaşama arzusunu tazelemek, yaşama yeniden bağlayarak ruhsal dengeyi sağlamak amaçlarına yöneliktir⁷. Bir kararında Danıştay manevi tazminatı bir tatmin aracı olarak görmüş ve şu şekilde açıklamıştır; “...kişinin, yaşamında ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle duyduğu her türlü sıkıntı ve üzüntüden kaynaklanan manevi zararların da manevi tazminat ödenerek tazmini Anayasal ve yasal düzenlemelerin gereği olduğundan... yargı kararının uygulanmaması nedeniyle davacının, idarenin bu hukuk dışı tutum ve davranışı nedeniyle üzüntü ve sıkıntı çektiği, böylece, manevi zarara uğradığı açık olup; olayın oluşumu ve niteliği dikkate alınarak, manevi tazminat takdir edilmesi gerektiği açıktır.”⁸

İnsanın iç dünyasında meydana gelen yıkım ve manevi çöküşün telafisi si fikri; dış dünyada meydana gelen görünür, somut zararların telafisi edilmesi gerekliliği kadar kolay anlaşılammıştır. Bu durum bir döneme kadar manevi zararın paraya çevrilmesinin ahlaki olmadığı düşüncesiyle, bir döneme kadar da parayla hesaplanmasının mümkün olmadığı düşüncesiyle devam etmiştir. Gerçekten de dış dünyada meydana gelen bir maddi zararın tam olarak telafisi mümkün iken insanın iç dünyasında meydana gelen zararların tam olarak telafisi mümkün değildir. Hiçbir maddi değer haksız fiil sonucunda yaralanan ve sakat kalan ya da birinci derece bir yakını kaybeden kişinin manevi zararını karşılayamaz. Bununla birlikte manevi zarara karşılık yetersiz de olsa bir koruma sağlamak hiçbir koruma sağlamamaktan daha makul görülmektedir. Bir Anayasa Mahkemesi kararında bu durum açıklayıcı bir şekilde ifade edilmiştir; “...Para bugün için halâ mübadele aracı ve hesaplaşma birimi olarak fiyatların adlandırılmasında, borçların yerine getirilmesinde, eşya ve hizmet karşılıklarının ödenmesinde, değerlerin, servetlerin ölçülmesinde kullanılan en elverişli tek buluş olduğuna göre, manevî zararların değerlendirilebilmesinde ve

⁷ KARAHASAN, Mustafa R., Tazminat Hukuku-Manevi Tazminat, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s. 66.

⁸ Danıştay 5. D., E. 2000/3316, K. 2004/3372, KT. 29.09.2004, www.kazanci.com, ET. 24.10.2018.

karşılanmasında paradan yararlanmaktan kaçınılamıyacağı ortadadır.” diyen Anayasa Mahkemesi paranın bu alanda eksik ve yetersiz kalacağını ancak daha iyisi ve elverişlisi bulunmadığı için aracılığından vazgeçilemeyeceğini belirtmiştir. Mahkemeye göre paranın manevi zararları karşılamak üzere kullanılabilmesi, hiçbir zaman manevi kaybı geri getirip yerine koyduğu yahut manevî varlığın bir bölümünün onunla mübadele edildiği anlamını taşımaz. Paranın bu alanda gördüğü iş, kişilik hakları ve yararlan zedelenen kimsenin duyduğu ağır manevî acıyı bir dereceye kadar yumuşatıp yatıştırmaktan; bozulan manevi dengeyi onarıp düzeltmekten; bir teselli, bir avunma, bir ruhi tatmin aracı olmaktan ibarettir. Manevi varlıkların hiçbir saldırıdan zarar görmeyeceğine inanan veya manevî kayıpları için herhangi bir tatmin yolunu gerekli görmeyen kimi insanlar bulunabilir. Ama bunların sayısı pek azdır. Büyük çoğunluk genel olarak uğradığı haksız saldırıların hesabını sorar ve zararlarının karşılanması yollarını arar. Bunu başarinca da bir tatmin edilmişlik duygusuna, hafifliğe, ferahlığa kavuşur. *“Esasen manevi tazminat alacağı, kişiye sınımsız bağlı bir haktır, ilgilisi dilerse davasını açar; dilerse açmıyabilir. Yasalar, kişileri manevî tazminat dâvaları için zorlamakta değildir; yalnızca haklarını aramak isteyenlere bu yolu açık tutmaktadır...”*⁹

Manevi tazminat, her ne kadar zarar görene ödenen bir miktar parayı içerse de bu paranın belirlenme biçimi maddi tazminattaki gibi değildir. Uğranılan manevi zararın hesaplaması yapılamayacağı için miktarı hakim takdirine bırakılmıştır. Burada amaç zarar görenin duyduğu ruhsal ve psikolojik acıyı tatmin ederek denkleştirmek olduğundan tazminat miktarı parayla ölçülemez. Bu miktara bilirkişiden yararlanmadan¹⁰ ancak hakim karar verebilir. Hakimin takdir yetkisi sınırsız veya keyfi değildir. Hakim tazminatı belirlerken gerekçesini de ortaya koymak durumundadır¹¹. İş kazasıyla ilgili bir yargı kararında konuyla ilgili; *“Hakimin bu takdir hakkını kullanırken, ülkenin ekonomik koşulları tarafların sosyal ve ekonomik*

⁹ AYM, E. 1968/33, K. 1969/12, KT. 11.02.1969, Aktaran; EROĞLU DURKAL, Müzeyyen, *“Tam Yargı Davalarında Manevi Tazminat”*, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y. 30, S. 131, s. 183.

¹⁰ GÖZLER, s. 1394.

¹¹ ANTALYA, O. Gökhan, *“Manevi Zararın Belirlenmesi ve Manevi Tazminatın Hesaplanması -Türk Hukukuna Manevi Zararın İki Aşamalı Belirlenmesine İlişkin Bir Model Önerisi-”*, Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 3, Y. 2016, s. 222.

durumları paranın satın alma gücü, tarafların kusur durumu olayın ağırlığı davacının sürekli iş göremezlik oranı, işçinin yaşı, olay tarihi gibi özellikleri göz önünde tutması, bunun yanında olayın işverenin iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini yeterince alınmamasından kaynaklandığı da gözetilerek gelişen hukuktaki yaklaşıma da uygun olarak tatmin duygusu yanında caydırıcılık uyandıran oranda manevi tazminat takdir edilmesi gerektiği açıkça ortadadır.” denilmiştir¹².

Manevi tazminat davasına ilişkin Türk Borçlar Kanununun 56. ve 58. maddelerinde düzenleme bulunmaktadır. 56. maddede bedensel bütünlüğün zedelenmesinden doğan zararların tazmini ve ağır bedensel zarar ya da ölüm halinde yakınlarla ödenecek olan manevi tazminat düzenlenirken 58. maddede herhangi bir kişilik hakkı zedelenen kişinin manevi tazminat talep edebileceğinden söz edilmiştir. Ancak 58. maddenin devamında hakimin bu tazminatın ödenmesi yerine başka bir giderim biçimini kararlaştırabileceği veya saldırıyı kınayan bir karar verebileceği belirtilmiştir. Bu noktada hukuk yargısıyla idari yargı arasındaki bir farklılıktan söz etmek gerekir. İdareye karşı açılacak tazminat davası ister maddi ister manevi olsun nakden tazmin ilkesi gereği bir miktar paranın ödenmesine ilişkin olmak zorundadır. Hakim idareye karşı açılmış olan manevi tazminat davasında nakden tazminden başkasına karar veremez. Eğer verirse idari işlemi başka şekilde açıklamak gerekir ya da idari eylem niteliğinde bir değerlendirmeden söz edilir. Nitekim tazminat amacıyla idari yargıya başvuran davacının istediği tazminat miktarını belirtmesi gerekmektedir¹³.

Manevi tazminatın zarar veren bir olay nedeniyle ancak bir defa istenebileceği kabul edilmektedir¹⁴. Bu duruma manevi tazminatın bölünmezliği denir. Daha önce geçirdiği iş kazası nedeniyle hem maddi hem manevi tazminat alan kişinin daha sonra tekrar tazminat talep etmesini Yargıtay kabul etmemiş ve şunları belirtmiştir; *“Bir olayda duyulan elem ve acı ve bunun karşılığı olarak istenebilecek manevi tazminat*

¹² Ankara BAM, 8. H.D., E. 2017/1627, K. 2017/1397, KT. 15.06.2017, www.kazanci.com, ET. 30.10.2018.

¹³ GÖZLER, s. 1366.

¹⁴ ÇINARLI, Serkan/ AĞAR, Baykal, “İdari Yargılama Hukukunda Dava Değerinin Arttırılması”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 12, S. 129, Y. 2017, s. 30.

miktarı bir bütündür, bölünerek zaman zaman talep ve dava konusu yapılamaz. Gerek dairemizin ve gerekse YHGK.nun kararları bu yöndedir. Davacı zamanında manevi tazminatını almıştır. Bu durum karşısında 9 sene sonra dava açıp tekrar manevi tazminat isteyemez. Bu nedenle manevi tazminat isteğinin reddi gerekir”¹⁵. Gerçekten de Yargıtay kararında belirtildiği gibi eğer gerçek zararın çok altında bir tazminat ödenmemişse ya da olay sonrasında olaya bağlı yeni zararlar ortaya çıkmamışsa ikinci bir defa manevi tazminat talep edilmesi haksızdır. Bu bakımdan manevi tazminatın bölünmezliği ilkesi kabul edilebilir. Ancak her zaman böyle olmayabilir. Manevi zarar ilk etapta doğru değerlendirilememiş, somut nedenlere dayalı olarak sonradan katlanarak artmış veya zararın oluşumunda değişiklikler ve ağırlaşmalar meydana gelmişse bu kapsamda her olgunun ayrı olması nedeniyle birden fazla dava açılması kabul edilebilir¹⁶. Aynı tartışma manevi tazminatın dava sürecinde arttırılması için de yapılabilir.

Manevi tazminatın kişisel nitelikte olup olmadığı tartışılmaktadır. Her ne kadar manevi zarar kişi varlığı alanında meydana gelen bir zarar olsa da TMK’nın 25. maddesinden manevi tazminatın karşı tarafça kabul edilirse devredilebileceği mirasbırakan tarafından ileri sürülürse de mirasçılara geçebileceği anlaşılmaktadır. Eren’e göre bir alacak hakkı olarak değerlendirilen manevi tazminat hakkının kişiye sıkı sıkıya bağlı bir hak olmadığı söylenebilir¹⁷.

Manevi tazminatın hukuki niteliğine ilişkin temel iki görüş bulunmaktadır. Buna göre manevi tazminat bir özel hukuk cezası ya da özel hukuk yaptırımıdır. Ancak bu iki görüşe manevi tazminatın ne bir özel hukuk cezası ne bir özel hukuk yaptırımı olduğunu, kendine özgü bir yaptırım türü olduğunu ileri süren görüşler de eklenebilir. Ceza görüşü manevi zararın karşılanabilir bir zarar olmadığından hareketle asıl amacının faili cezalandırmak olduğu görüşüne dayanır. Özel hukuk yaptırımını görüşü manevi tazminatın bir ceza olamayacağı sadece verilen acı ve elemin dengelenmesi ve

---

¹⁵ Yargıtay, 9. H.D., E. 1989/7948, K. 1989/10423, KT. 28.11.1989, ORHUNÖZ, Ergun, Tazminat Davalarında uygulama Sorunları- Ölüm Ve Bedeni Zararlar, Seçkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2000, s. 171.

¹⁶ ÇINARLI/ AĞAR, s. 30.

¹⁷ EREN, s. 753.

ortaya çıkan zararın telafisini amaç edindiğini savunur. Genelde kabul edilen görüş de manevi tazminatın bir özel hukuk yaptırımına olduğuna yöneliktir¹⁸.

Manevi tazminat ağırlıklı olarak özel hukuk yaptırımını şeklinde anlaşılrsa da niteliği bu kadar net konumlandırılmaz. Örneğin cinayet sonucu yakınına kaybeden bir kişinin olayla ilgili açtığı manevi tazminat davasında amacı bir tatmin ve telafiden çok karşı tarafı hukuki zeminde cezalandırmaya yöneliktir. Kişi burada kendi manevi zararına yol açan tarafın maddi de olsa mümkün olduğunca çok zarar görmesini, cezalandırılmasını arzulamaktadır. Hukuki olarak da manevi tazminatın değerlendirilmesi bu şekilde anlaşılabilir. Manevi tazminat düzenlemesi aslında bu yönüyle kişilerin intikam arzularına yumuşatılmış da olsa bir karşılık vermektedir. Bununla birlikte manevi tazminatın amacı ve işlevi bazen gerçekten denge ve telafiye yönelik olabilmektedir. Örneğin işyeri güvenlik şartlarını taşımadığı halde bunu bilerek orada çalışan ve iş kazası sonucu sakat kalan bir işçinin talep ettiği manevi tazminat gerçekten de kendi yaralarını bir nebze sarmak ve maddi tazminata ek olarak hayatını kolaylaştırması adına manevi tazminatla bir destek sağlamaktır. Burada tazminat talep edenin manevi tazminat sorumlusuna birinci örnekteki gibi kişisel bir kin ve intikam hissi duyacağı söylenemez. Manevi tazminatta mağdur odaklı düşünülmesi gerektiği için hukuki değerlendirme de böyle yapılmalıdır. Dolayısıyla manevi tazminatın kendine özgü bir yaptırım olduğu söylenebilir.

II- İDARENİN MANEVİ TAZMİNATTAN SORUMLULUĞU

İdare hukukunda sorumluluk öncelikle yükümlülük, yetki, özel bir görev anlamında kullanılırken, ikinci olarak idarenin ika etmiş olduğu fiilin sonucuna katlanması demektir. Dolayısıyla idarenin bu anlamda sorumluluğu, idari etkinlikler dolayısıyla kişilerin uğradıkları zararların idarece tazmin edilmesidir. İdarenin sorumluluğu mali sorumlulukla sınırlı olup bir malvarlığı sorumluluğudur¹⁹.

İdarenin genel sorumluluk nedenlerinde olduğu gibi manevi zararda da sorumluluğu kusurlu ya da kusursuz idari faaliyetlere dayanabilir. Tarihsel süreçte

---

¹⁸ KESKİN, s. 120-121.

¹⁹ ATAY, Ender Ethem, İdare Hukuku, Turhan Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2016, s. 704.

idarenin sorumluluğu kusurlu sorumluluktan kusursuz sorumluluğa doğru evrimleşmektedir. Bu da kişilerin ihlal edilen haklarının tazmininde kişi lehine bir gelişmedir²⁰.

A- MANEVİ TAZMİNAT İÇİN İDARENİN SORUMLULUK ŞARTLARI

Özel hukukta manevi tazminatın şartları, kişi varlığının hukuka aykırı olarak ihlali, manevi bir zararın varlığı, ihlalin kusurlu olması ve ihlalle manevi zarar arasında illiyet bağı şeklinde sayılmaktadır²¹. İdare hukukunda da bu şartlar prensip olarak aynıdır. Ancak bu şartlar bir idarenin, bir kamu tüzel kişisinin uhdesinde gerçekleşmelidir.

1- İdarenin Faaliyeti

Manevi tazminatı gerektiren idarenin faaliyeti özel hukukta haksız fiilin fiil unsurunu karşılayan idari işlem ve eylemler olarak anlaşılabilir. Bu fiil, kişi varlığını hukuka aykırı olarak ihlal eden ve kişiyi acı, elem ve kedere sürükleyen bir fiildir.

İdari işlem, idarenin hukuki sonuç doğurmaya yönelik irade açıklamalarıdır. Bu işlemlerin icrai olma özelliği vardır²². İdari işlem genellikle idari eyleme kaynaklık etse de her zaman idari işlem sonucunda idari bir eyleme gidilmesi gerekmez. İdari işlemde bir menfaat ihlalden kaynaklanan hukuka aykırılık yeterli olmaktadır²³.

Kişinin manevi varlığını ihlal eden faaliyet doğrudan idareden kaynaklanmalıdır. İdare, tarafından veya idare adına tesis edilen işlem veya gerçekleştirilen tutum ve davranış sebebiyle doğan zarardan sorumlu olacak, dolaylı zararlardan sorumlu olmayacaktır. Konuyla ilgili bir kararda askerlik hizmetini gerçekleştirirken hafta sonu izninde askeriyeye ait olmayan bir araçla kaza yapır

---

²⁰ “İdarenin sorumluluğu ile ilgili bu dinamik ve evrimsel özellik, kuşkusuz, kaçınılmaz olduğu kadar yararlıdır da. Zira ancak bu sayede, İdarenin her geçen gün artan ve karmaşık bir hal alan faaliyetlerinin yol açabileceği zararların tazmin edilebilme imkân ve koşulları ihtiyaçlara en uygun şekilde cevap verebilecek bir tarzda belirlenebilir.”, KAPLAN, Gürsel, “Danıştay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Manevi Tazminata Faiz Yürütülmesi Sorunu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 55, S. 2, Y. 2006, s. 117.

²¹ TANDOĞAN, Haluk, Türk Mes’uliyet Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010, s. 337.

²² GÖZLER, Kemal, İdare Hukuku Dersleri, Ekin Yayınevi, 19. Baskı, Bursa, 2017, s. 262.

²³ TAN, Turgut, İdare Hukuku, Turhan Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2017, s. 777.

yaralanan kişinin sakat kalmasından ötürü idareye tazminat talebinde bulunamayacağı, idarenin tazminat gerektiren bir fiilinin olmadığı tespit edilmiştir²⁴. Bu tespit aynı zamanda idarenin fiiliyle doğan zarar arasında bir illiyet bağının olmadığını da göstermektedir.

İdare adına yapılan kamu hizmeti niteliğindeki faaliyetler de idarenin faaliyeti kapsamında değerlendirilecek ve bu kapsamda ortaya çıkan zararlardan dolayı manevi tazminat talep edilebilecektir. Bir kararında Danıştay özel firmaya gördürülen yol yapım hizmetindeki kusurdan dolayı idareyi müteselsil sorumlu kabul etmiş ve manevi tazminata mahkum etmiştir; *“İdarenin hizmet kusuru sebebine dayalı sorumluluğu, ikincil derecede sorumluluk olmayıp, asli bir sorumluluktur. Dolayısıyla, davacının, müteahhit firma aleyhine adli yargıda dava açmış olması, idari yargıda tam yargı davası açılmasına, idarenin, adli yargıda aleyhine dava açılıp sorumlu görülen gerçek veya tüzel kişiyle birlikte aynı zarardan dolayı müteselsilen sorumlu sayılmasına engel oluşturmamaktadır... diyen Danıştay somut olayda, adli yargıda açılan dava sonucunda müteahhit firma davacının maddi zararını tazmin ederse davalı idarenin maddi zarara yönelik hukuki sorumluluğunun söz konusu olmayacağını belirtmiş; ancak, olayda hizmet kusuru ve tazmin sorumluluğu olan idarece, yüklenici dışında takdir edilecek manevi tazminatın ödenmesi gerektiğini de eklemiştir²⁵.*

2- Zarar

İdarenin sorumlu olduğu manevi tazminatta aranan zarar, yukarıda da ifade edildiği gibi manevi zarardır. Bir kişinin şahıs varlığında iradesi dışında meydana gelen eksilme demek olan manevi zarara; şan, şeref ve kişilik haklarına verilen zararlar, estetik zararlar, fiziksel acılar ve manevi acılar girmektedir. Maddi zararda olduğu gibi manevi zararda da zararın gerçekleşmiş, kesin, özel, anormal, parayla ölçülebilir ve hukuken korunan bir menfaate yönelik bir zarar olması gerekir²⁶.

²⁴ AYİM, 2. D., E. 1998/270-780, KT. 02.12.1998, Aktaran; ATAY, Ender Ethem/ ODABAŞI, Hasan, İdarenin Sorumluluğu Ve Tazminat Davaları, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 205.

²⁵ Danıştay, 10. D., E. 2012/2437, K. 2012/5430, KT.06.11.2012, www.kazanci.com, ET. 30.10.2018.

²⁶ GÖZLER, s. 1301.

Danıştay kararlarına göre manevi zarar; “... kişinin fizik yapısının ve iç huzurunun bozulmasını, yaşama gücünün ve sevincinin azalmasını, kişilik haklarının zedelenmesini, şeref ve haysiyetinin rencide edilmesini, duyulan acı ve ıstırapı, kişinin günlük yaşamını zorlaştıran her türlü üzüntü ve sıkıntıyı ifade etmekte, fiziki veya manevi acılar duyan, ruhsal dengesi bozulan, yaşama zevci azalan kişinin manevi yönden zarara uğramış olduğu kabul edilmektedir.”²⁷

Tazminat şartı olarak manevi zararın kapsamına ölüm nedeniyle meydana gelen zararlar, beden bütünlüğünün ihlaline yönelik zararlar, kişilik haklarına yönelik zararlar, mala yönelik zararlar girmektedir. Dolayısıyla tam yargı davalarıyla mala yönelik zararlarda da zarar gören için manevi değeri olan bir mal söz konusuysa manevi tazminata hükmedilebilmektedir.²⁸

Manevi zararın tazminine karar verilecekse duyulan manevi acı ve ızdırabın kuşkuya yer vermeyecek nitelikte net olması gerekmektedir. Buna göre iki yaşındaki bir çocuğun üç yaşındaki kardeşinin ölümünden acı duyacağı ya da kendisi doğmadan ölen babasının ölümünden çocuğun acı duyacağı varsayımına dayanılarak manevi tazminata hükmedilemez²⁹.

Manevi tazminatta zarar, ödenecek miktarın sınırını oluşturmaktadır. Yani zenginleşmeye yol açacak biçimde uğranılan zarardan daha fazla manevi tazminata hükmedilemeyecektir. Danıştay’ın bir kararına göre “Manevi tazminat, malvarlığında meydana gelen eksilmeyi karşılamaya yönelik bir tazmin aracı değil, tatmin aracıdır. Zarara neden olan olay nedeniyle duyulan elem ve ızdırabı kısmen de olsa hafifletmeyi amaçlar. Belirtilen niteliği gereği manevi tazminatın zenginleşmeye yol açmayacak şekilde belirlenmesi gerekmektedir”³⁰. Hukuk yargısında manevi zararın giderilmesi

²⁷ Danıştay, 10. D., E. 2012/9046, K. 2013/5913, KT. 09.07.2013, Aktaran; YAYLA, Ahmet, İdarenin Kusursuz Sorumluluğu, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19.

²⁸ AKYILMAZ, Bahtiyar/ SEZGİNER, Murat/ KAYA, Cemil, Türk İdari Yargılama Hukuku, Ankara, 2018, s. 650.

²⁹ ATAY/ODABAŞI, s. 194.

³⁰ Danıştay, İDDGK, E. 2010/2741, K. 2013/4312, KT. 02.12.2013, www.kazanci.com, ET. 30.10.2018.

için hakim para yerine ya da para ile birlikte başka tazmin yollarına da hükmedebilirken³¹, idari yargıda bu mümkün değildir.

Manevi zarar, manevi tazminata konu olduğu şekliyle ancak belirli kişiler üzerinde gerçekleşebilir. Dolayısıyla idarenin faaliyetinden doğan zararın tazminini de belirli kişiler isteyebilir. Buna göre ölüm nedeniyle manevi zararda manevi tazminat talebinde bulunabilmek için ölenle davacı arasında gerçek ve eylemli bir bağ bulunmalıdır. Buna göre örneğin ölenle karı-koca hayatı yaşayan ve bir de çocuğu olan davacı kadın ile çocuğun manevi tazminat hakkı bulunmaktadır. Bununla birlikte ölenin sırf amcası, teyzesi, kaynanası olmak olaydan böylesi bir acı duyulduğunun kanıtı olamaz³².

3- Kusur

İdarenin sorumluluğu kusur sorumluluğu ve kusursuz sorumluluk olarak ayrılrsa da kusur sorumluluğunun önceliği söz konusudur. İdarenin bir olayda kusura dayalı sorumluluğu söz konusu ise kusursuz sorumluluğu ayrıca araştırılmaz. Öncelikli olan kusur sorumluluğu, idarenin kamu hizmeti ve faaliyetlerini sürdürürken kusurlu bir davranışta bulunarak sebep olduğu zararı tazmin etmesi yükümlülüğü olarak karşımıza çıkar³³.

İdarenin sorumluluğunda söz konusu olan kusur, kişilerde aranan subjektif nitelikteki kusur değil, kişilerin dışında kalan ve her kamu hizmetinin kuruluşu ve işleyişi ile ilgili objektif nitelikte olan kusurdur. İdare bir kişi değil bir örgütlenmedir. Dolayısıyla kusurun özel hukuktaki gibi kişilerin kusurunun değerlendirildiği tarzda değerlendirilmesi mümkün değildir³⁴.

İdarenin sorumluluğunu gerektiren kusurlu tutum ve davranışlar kamu görevlilerinin tutum ve davranışlarıdır. Kamu görevlileri tarafından yapılan ve idareye ve yürüttüğü kamu hizmetlerine dair bu kusurlu davranışlar hizmet kusuru olarak

³¹ KARAHASAN, Mustafa Reşit, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler 2. Cilt, Beta Yayınları, İstanbul 1992, s. 1223.

³² YHGK, E. 787, K. 225, KT. 26.05.1965, Aktaran; ORHUNÖZ, s. 170.

³³ ÇAĞLAYAN, Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, Adalet Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2017, s. 627.

³⁴ ATAY/ODABAŞI, s. 60.

adlandırılır. Ancak hizmet kusuru özel hukuktaki adam çalıştırmanın sorumluluğundan ayrı idare hukukuna özgü bir sorumluluktur ve bundan dolayı kamu görevlilerine de dava açılmaz³⁵. Hizmetin geç işlemesi, kötü işlemesi ya da hiç işlememesi hizmet kusuru sayılan durumlar arasındadır³⁶.

İdarenin maddi ve manevi tazminatlarından sorumlu tutulabilmesi için hizmet kusuru ile kişisel kusurun ayırt edilmesi gerekir. Kişisel kusur, “*kamu görevlerinin açıkça ve kolayca hizmetten ayrılabilen hatalarının kötü niyet ve maksatla ilgiliye zarar vermek veya kamu yararı dışında özel yararlar sağlamak için bilerek yani kasten yapılan eylem ve işlemlerle başıslanamayacak ölçüde ağır kusur teşkil eden açık şekilde hukuka aykırı fiil ve muameleler*”³⁷ olarak değerlendirilmiştir. Kişisel kusurlar arasında kamu personelinin suç niteliğindeki davranışları ve kamu görevlilerinin kötü niyetli davranışları sayılmıştır³⁸.

Yargı kararlarının uygulanmaması, İYUK'ta manevi tazminatı doğuracağı açıkça düzenlendiği için önemlidir. İYUK'un 28. maddesine göre, “*Danıştay, bölge idare mahkemeleri, idare ve vergi mahkemelerinin esasa ve yürütmenin durdurulmasına ilişkin kararlarının icaplarına göre idare, gecikmeksizin işlem tesis etmeye veya eylemde bulunmaya mecburdur. Bu süre hiçbir şekilde kararın idareye tebliğinden başlayarak otuz günü geçemez.*” denildikten sonra aynı maddenin 3. fıkrasında “*Danıştay, bölge idare mahkemeleri, idare ve vergi mahkemeleri kararlarına göre işlem tesis edilmeyen veya eylemde bulunulmayan hallerde idare aleyhine Danıştay ve ilgili idari mahkemede maddi ve manevi tazminat davası açabilir.*” denilmiştir. Mahkeme kararlarının uygulanmaması, mahkeme kararlarının hiç uygulanmaması, geç uygulanması, eksik uygulanması ya da mahkeme kararlarını dolanma şeklinde olabilir³⁹.

---

³⁵ TAN, s. 472.

³⁶ GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref/ TAN, Turgut, İdare Hukuku Cilt 2, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2010, s. 732.

³⁷ AYM, E. 1974/42, K. 1975/62, KT., 25. 03.1975, GÖZLER, s. 1135.

³⁸ GÖZLER, s. 1134.

³⁹ AYDEMİR, İsa, “*Mahkeme Kararlarının Uygulanmaması Halinde İdareye Karşı Açılacak Tazminat Davaları*”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 7, S. 67, Y. 2012, s. 94. Mahkeme kararlarının imkansızlık nedeniyle uygulanmaması da mümkündür. GÖK, Hasan, “*Danıştay Kararlarından Hareketle İdari*

Konuyla ilgili bir kararda Danıştay, Ankara 4. İdare Mahkemesi'nin kararıyla; 2003-2006 tarihleri arasında üç kez atama, iki kez görevlendirme olmak üzere beş kez görevinden alınan davacının; bu işlemlerin mahkemelerce iptal edilmesine karşın yeni görevlendirme ve atama işlemleri kurularak görevinden uzaklaştırıldığını tespit ettikten sonra mahkeme kararlarının biçimsel olarak uygulandığına, bu durumun ağır hizmet kusuru oluşturduğuna ve davacıya takdiren manevi zarar karşılığı tazminatın yasal faiziyle birlikte ödenmesine ilişkin Ankara 4. İdare Mahkemesince verilen kararı hukuka uygun bulmuş ve bozulmasını gerektirecek bir neden görmemiştir.⁴⁰ Bu kararda Mahkeme ilk derece mahkemesinin kararının sadece biçimsel olarak uygulanmasını İYUK'un 28. maddesine aykırı görmüştür.

Başka bir kararda mahkeme kararının uygulanmaması görevi ihmal olarak değerlendirilmiş ilgili kamu görevlisi hakkındaki muhakeme izninin geçerli olduğu vurgulanmıştır. Söz konusu kararda verilen yürütmenin durdurulması yolundaki kararın davacının inşaatının mühürlenmesi suretiyle uygulandığı, sonrasında mahkemece aynı dava ile ilgili olarak önceden verilen yürütmenin durdurulması kararının kaldırılmasına karar verilip, bu kararın ilgili idare olan Belediyeye tebliğ edilmesine rağmen, sanık belediye başkanının mahkeme kararını uygulama süresi olan 30 günlük süre geçtikten sonra davacının inşaatının mührünün kaldırılması hususunda yazı yazdığı belirlenmiştir. Bu durum Danıştay tarafından İYUK 28 maddeye aykırı bulunmuştur⁴¹. Bu karar aynı zamanda mahkeme kararının uygulanmamasına dayalı maddi ve manevi tazminat davasının da yolunu açmıştır.

İdarenin kusursuz sorumluluğu, özel hukukta olduğu gibi yardımcı ve ayrık bir sorumluluktur⁴². Ancak özel hukuk alanında kusursuz sorumluluk belli konular için sınırlı bir biçimde düzenlenmişken idare hukukunda geniş bir uygulama alanı bulmaktadır. Kusursuz sorumluluk ilkesi uygulanırken kamu külfetleri karşısında

---

Yargı Kararlarının İmkansızlık Nedeniyle Uygulanmadığı Haller”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXXI, S. 1, s. 547.

⁴⁰ Danıştay, 5.D., E. 2015/6248, K. 2016/456, KT. 03.02.2016, <http://www.kazanci.com>, ET. 30.10.2018.

⁴¹ Danıştay, 2. D., E. 1995/669, K. 1996/2222, KT. 05.12.1996, www.kazanci.com, ET. 31.10.2018.

⁴² GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, 33. Baskı, Ankara, 2015, s. 354.

eşitlik, adalet, hakkaniyet, nasafet gibi kavramlar kullanılmakta; kimi zaman da doğrudan objektif sorumluluktan söz edilmektedir⁴³.

İdarenin kusursuz sorumluluğu risk ilkesi ve kamu külfetleri karşısında eşitlik ilkesi olmak üzere iki temel ilkeye dayanmaktadır. Risk ilkesi, idarenin kusuru olmasa bile yürüttüğü tehlikeli faaliyetler veya kullandığı tehlikeli araçlar nedeniyle ortaya çıkan zararı tazmin etmekle yükümlü olması demektir. Kamu külfetleri karşısında eşitlik ilkesi dolayısıyla kusursuz sorumluluk ise bayındırlık işlerinin daimi zararlarından hukuka uygun idari işlemlerden kanunlardan ve uluslararası anlaşmalardan dolayı kamu külfetleri karşısında eşitliğin bozulması nedeniyle ortaya çıkan sorumluluktur⁴⁴.

Risk ya da hasar ilkesinde, idarenin yürüttüğü faaliyetten ya da tehlikeli araç gereç kullanımından kaynaklanan zararlar için idarenin kusuru olup olmadığına bakılmaksızın sorumlu tutulması söz konusudur. Risk ilkesi mesleki risklerden ve sosyal risklerden sorumluluğu kapsamaktadır⁴⁵.

Mesleki riskte, kamu hizmetinde çalışan bir kişinin görevi sırasında ya da görevi nedeniyle bir zarara uğraması durumunda bu zarar hizmetin kaçınılmaz bir tehlikesi olarak kabul edilir ve ortaya çıkan zarar idarece kusuru olmasa dahi tazmin edilir. Örneğin kolluk görevlilerinin mesleki risk nedeniyle uğradığı zararların idarece tazmini yasal düzenlemeler ile de öngörülmüştür⁴⁶.

Bir bomba imha uzmanının görev sırasında meydana gelen patlama ile ölmesinden kaynaklanan yargı kararında; *“Gelişen teknoloji ve ihtiyaçlara bağlı olarak idarenin yürüttüğü hizmetlerin bazılarının bünyesinde risk taşıdığı görülmektedir. İşte içinde hizmetin özelliğinden kaynaklanan risk bulunan faaliyetlerden dolayı gerek bu faaliyeti yürüten idare ajanlarının gerekse hizmetten yararlananların yada üçüncü kişilerin uğradıkları zararların kusursuz sorumluluk*

---

⁴³ GÖZÜBÜYÜK/TAN, s. 752.

⁴⁴ GÖZLER, s. 1168.

⁴⁵ NOHUTÇU, Ahmet, İdare Hukuku, Savaş Yayınevi, 12. Baskı, Ankara, 2014, s. 516.

⁴⁶ GÜNDAY, Metin, İdare Hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2015, s. 380.

ilkesine göre tazmini gerekmektedir.” diyen Danıştay somut olayda bomba imhasının riskli hizmetlerden olduğunu belirtmiş ve idarece bütün önlemler, araç, gereç ve personel sağlansa bile ölüm ya da yaralanma sonucunun önlenemeyebileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle bomba imhası nedeniyle meydana gelen ölüm olayından dolayı ilgilerin uğradığı zararın hizmet kusuru ilkesine göre değil kusursuz sorumluluk ilkesine göre tazmini gerekmektedir⁴⁷.

İdarenin bir başka kusursuz sorumluluk nedeni olarak sosyal riskler, kamu düzenini bozmaya yönelik terör olaylarından zarar gören kişilerin zararının tazminini kapsamaktadır⁴⁸. İdare, faaliyet alanıyla ilgili önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği birtakım zararlardan sosyal risk ilkesi gereği sorumlu olacaktır⁴⁹. Manevi tazminat açısından sosyal risk taşıyan idari faaliyet alanı, genellikle ölüm veya ağır bedensel zarara yol açarak kişilerde travma ve manevi acı, ızdırap uyandırması nedeniyle sosyal risk ilkesine dayalı tazmin şekli önemlidir.

4- Illiyet Bağı

İlliyet bağına göre zarar, zararlı sonuca neden olan fiilden kaynaklanmalıdır. Türk özel hukukunda kabul edilen uygun illiyet bağı teorisine göre zarardan sorumlu tutulabilecek fiilin belirlenmesinde yaşam deneyimlerine ve olayların akışına göre en uygun olanın araştırılması gerekir. Yani zarar denilen sonuçtan en uygun olan nedenin sorumlu tutulması gerekir⁵⁰.

Benzer şekilde idare hukukunda da doğrudan illiyet bağı aranmaktadır. Buna göre idareye atfedilen fiil, ortaya çıkan zararın doğrudan nedeni olmalıdır. İdarenin fiili ile zararlı sonuç arasında illiyet bağı yoksa idarenin tazminat sorumluluğu da doğmayacaktır. İlliyet bağı idarenin hem kusurlu sorumluluğunda hem de kusursuz sorumluluğunda aranacaktır⁵¹. İlliyet bağını kesen mücbir sebep, zarar görenin ağır

⁴⁷ Danıştay, 10. D., E. 1997/3996, K. 1997/2544, KT. 23.06.1997, www.kazanci.com, ET. 31.10.2018.

⁴⁸ GÜNDAY, s. 381.

⁴⁹ YILDIRIM, Turan/ YASİN, Melikşah/ KAMAN, Nur/ ÖZDEMİR, H. Eyüp/ ÜSTÜN, Gül/ TEKİNSOY, Okan, İdare Hukuku, XII Levha Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2016, s. 946.

⁵⁰ KILIÇOĞLU, s. 302.

⁵¹ GÖZLER, s. 1324.

kusuru ve 3. kişinin ağır kusuru⁵² söz konusuysa yine idarenin sorumluluğuna gidilemeyecektir.

Maddi manevi tazminat talebinde bulunulan bir davada Danıştay illiyet bağının kurulamadığını belirtmiş ve şöyle demiştir.; “*Olayda, davacıların murisinin ölümüne yol açan neden; görevli bulunduğu trenin bir kamyonla çarpışması olup, bu çarpışma olayında idareye atfı kabil bir kusurun bulunmadığı, olaydaki kusurun tamamının kamyon şoförüne ait olduğu dosyadaki belgelerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Durum böyle olunca zararlar, eylem arasında nedensellik bağının bulunduğundan sözedilemeyeceğinden, idarenin tazminle yükümlü tutulması mümkün değildir.*”⁵³

Zarar görenin ya da 3. kişinin ağır olmayan kusuru, tabii afet ve beklenmeyen hal durumları illiyet bağıni ortadan kaldırmaz. Özellikle mücbir sebeple benzerlik gösteren ve öngörülemeyen, önlenemez olaylar sonucu meydana gelen beklenmeyen hal durumu, mücbir sebep gibi idareden tamamen bağımsız ve idarenin dışında bir faaliyetten kaynaklanmaz. Beklenmeyen hal, idarenin faaliyetinin bir parçasıdır ve bu faaliyetin içinden meydana gelir⁵⁴.

İlliyet bağı genel olarak sorumluluğun temel unsuru olmasına rağmen⁵⁵ Türk hukukunda idarenin sosyal risk sınıfındaki terör olayları nedeniyle kusursuz sorumluluğunun illiyet bağı gerektirmeyeceği kabul edilmektedir. Bu yöndeki Danıştay kararında şunlar belirtilmiştir; “*Kamu hizmetinin yürütülmesi sırasında bireylerin uğradığı özel ve olağan dışı zararların idarece tazmini gerektiği idare hukukunun bilinen ilkelerindedir. İdarenin belirtilen hukuki sorumluluğu, Türkiye Cumhuriyetinin hukuk devleti olma niteliğinin doğal sonucudur. İdarenin hukuki sorumluluğu sadece kusur esasına, hizmet kusuru teorisine dayanmakta; idare, kusur koşulu aranmadan da sorumlu sayılabilmektedir. Kural olarak idare, yürüttüğü hizmetin doğrudan sorucu olan, nedensellik bağı kurulabilen zararları tazminle*

---

⁵² Üçüncü kişinin ağır kusuru bazen tamamen illiyeti kesmemekte tazminatta indirim nedeni de olmaktadır.

⁵³ Danıştay, 10. D., E. 1990/3968, K. 1992/1573, KT. 22.04.1992, <http://www.kazanci.com>, ET. 31.10.2018.

⁵⁴ AKYILMAZ/SEZGİNER/KAYA, s. 620-621.

⁵⁵ KILIÇOĞLU, Mustafa, Tazminat Hukuku, 3. Baskı, İstanbul, 2010, s. 90.

yükümlüdür. Ancak sözü edilen kuralın istisnası olarak, idarenin, faaliyet alanıyla ilgili önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir takım zararları da nedensellik bağı aranmadan tazmin etmesi gerekmektedir. Kollektif sorumluluk anlayışına dayalı sosyal risk adı verilen bu ilke, bilimsel ve yargısal içtihatlarla kabul edilmiştir.”⁵⁶

Bununla birlikte bu görüşü yanlış bulanlar da vardır. Gözler’e göre idarenin kusurlu veya kusursuz bütün sorumlulukları için illiyet bağı aranır. Buna göre kimse kendisinin yol açmadığı zararlardan sorumlu tutulamaz. İlliyet bağının aranması kusursuz sorumlulukta kusur sorumluluğuna göre daha da önemlidir. Çünkü tazminatın kaderini belirleyici tek unsur haline gelmektedir. Gözler, illiyet bağını aramadan idareyi sorumlu tutmayı hukuk mantığına, evrensel hukuk ilkelerine ve hatta insan aklına aykırı bulmakta, Danıştay kararını hatalı bulmaktadır⁵⁷.

Esasen söz konusu kararda tespit hatası yapılmıştır. İlliyet bağı aynı zamanda hukukun mantıkla olan bağıdır. Yani illiyet bağı aramamak, sonuçtan alakasız bir nedeni sorumlu tutmak, hukuk ilkelerine, adalete ve nihayet mantığa aykırıdır. Mantığa aykırı bir durum hukuk kuralı haline gelemez. Danıştay, kararında da illiyet bağının aranması gerektiğini belirtmiş, ancak bu kuralın bir istisnasını getirmiştir. Bu istisnayı da; *“idarenin, faaliyet alanıyla ilgili önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir takım zararlar”* olarak belirlemiştir. Burada tespit yanlıştır. Eğer idarenin faaliyet alanıyla ilgili önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir zarar söz konusuysa zaten illiyet bağı söz konusudur. Zarar, idarenin önlemekle yükümlü olduğu halde önleyemediği bir durumdan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla illiyet bağı oluşmuştur. Nitekim kararda maddi ve manevi tazminat talebini haklı görürken Danıştay bunu sosyal risk ilkesine dayandırmıştır. Ancak isabetsiz bir görüşle bu haldeki kusursuz sorumlulukta illiyet bağının aranmayabileceğini ifade etmiştir.

B- MANEVİ TAZMİNATIN TESPİTİ VE ÖDENMESİ

İdari yargıda manevi tazminatın hesaplanması, maddi tazminatta olduğu gibi özel hukuk ilkeleri dikkate alınarak yapılır. Bunun yanında Danıştay içtihatları ve idare

⁵⁶ Danıştay, 10. D., E. 1992/3372, K. 1993/3777, KT. 13.10.1993, TEK, s. 328.

⁵⁷ GÖZLER, s. 1329.

hukukunun gerektirdiği objektif kriterler uygulama alanı bulmaktadır. Dolayısıyla Danıştay nezdinde yapılan manevi tazminat hesaplamalarında emsal olaylar göz önüne alınmakta, zarara neden olan idari eylem ya da işlemin haksızlık derecesi, davacıda yarattığı manevi elemin yoğunluğu ve sürekliliği, zararın zarar göreni ve sosyal çevresini etkileme derecesi ile zarar görenin sosyal durumu ve statüsü değerlendirilmektedir⁵⁸.

Manevi tazminat miktarının tespitinde genel kural Türk Borçlar Kanununda (TBK) belirtilmiştir. Buna göre haksız fiilden doğan maddi ve manevi zararların tazmininde hakim tazminatın kapsamını ve ödenme biçimini, durumun gereğini ve özellikle kusurun ağırlığını göz önüne alarak belirleyecektir. Ayrıca zarar gören zararı doğuran fiile razı olmuş veya zararın doğmasında ya da artmasında etkili olmuş yahut tazminat yükümlüsünün durumunu ağırlaştırmış ise hakim tazminatı indirebilecek veya tamamen kaldıracabilecektir (TBK madde 51/52). Bu kurallar tam yargı davalarında da geçerlidir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi kişilik değerleri alanında meydana gelen eksilmenin ekonomik bir değer olarak görülmesi ve para ile ölçülmesi mümkün değildir. Bundan dolayı manevi tazminat miktarının hesaplanmasından değil, hakim tarafından takdir edilmesinden bahsedilmektedir. Hakim, tazminatın belirlenmesinde tek yetkili olduğu için geniş bir takdir hakkına sahiptir. Hatta Türkiye’de bu geniş takdir hakkının genellikle kişiler aleyhine kullanılarak manevi tazminat miktarının düşük miktarlarda hükmedildiği şeklinde bir eleştiri de söz konusudur⁵⁹.

Her ne kadar hakim geniş bir takdir hakkına sahip olsa da bu takdirinde bazı sınırlara uyması gerektiği ifade edilmektedir⁶⁰. Gurzeler’in öne sürdüğü görüşe göre hakim takdirini kullanırken kişisel düşüncesine göre takdir etme yasağına tabidir. Buna göre basmakalıp düşünceler ve önyargılara dayanan sübjektif karar verme tehlikesinin önlenmesi amacıyla karar verecek olan kişi takdir hakkını kullanırken

---

⁵⁸ AKYILMAZ/ SEZGİNLER/ KAYA, s. 644.

⁵⁹ EREN, s. 796.

⁶⁰ “Hakim... hakseverlik ve denkserlik esaslarına uygun olarak takdir hakkını kullanması gerekir.” KARAHASAN, s. 223.

kendi değer yargılarına da eleştirel bir gözle bakmayı bilmelidir. Bunun yanında takdir hakkını kullandıktan sonra hakimin kararını gerekçelendirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Ancak buradaki gerekçelendirmenin, maddi tazminattaki gibi somut bir zarar söz konusu olmadığından, manevi tazminat miktarının son kuruşuna kadar haklı olduğunu göstermesi gerekmez⁶¹.

Manevi tazminatın miktarını tespit ederken, idarenin sorumluluğu açısından zarar görenin kusuru, zarar görenin kişisel durumu ve özellikleri ve idari faaliyetin niteliği önemlidir. Manevi tazminata hükmedilebilmesi için zararın belirli bir ağırlıkta olması aranmakta, zararın ağırlığı sonucu manevi zararın da arttığı kabul edilerek tazminat miktarı buna göre belirlenmektedir. Örneğin idarenin faaliyeti sonucu meydana gelen ölüm olayının ağırlığıyla kamu görevlilerinin işkencesi sonucu meydana gelen ölüm olayının ağırlığı aynı değildir⁶².

Manevi tazminatın hesaplanmasında hakim tam tazmin ilkesini gözetmelidir. Tam tazmin ilkesine göre hakimin belirleyeceği tazminat, zarar görenin uğradığı zararın tamamını karşılamalı, zarara denk olmalıdır. Tam tazmin ilkesi esasen maddi zararlarda daha anlamlıdır⁶³. Ancak manevi zararlarda da aynı ilke uygulanabilir. Her ne kadar manevi tazminat tam olarak belirlenebilen bir miktar olmasa da en azından duyulan manevi acının tekrar giderilmesine gerek olmayacak şekilde, mümkün olduğunca kapsayıcı olmalıdır. Bu yöntem birçok davada manevi tazminatın artırılması gereğini de ortadan kaldırabilir.

Manevi tazminatın belirlenmesinde bir diğer ilke istemle bağlılık ilkesidir. Buna göre İYUK'un da belirttiği gibi davacı tam yargı davası açarken uyuşmazlık konusu miktarı dava dilekçesinde belirtecek, hakim de bu belirtilen miktarın üzerinde tazminat belirleyemeyecektir⁶⁴. Her ne kadar manevi tazminatta hakimin takdir yetkisi olsa da bu durum taleple bağlı olduğu gerçeğini değiştirmez.

---

⁶¹ GURZELER, Betrice, Beitrag zur Bemessung der Genugduung, Unter besonderer Berücksichtigung potentiell traumatisierender Ereignisse, Shulthess, Zurich, Basel, Genf, 2005, s. 251-254'ten Aktaran; ATLAN, Hülya, Manevi Zararı Tazmin Yolları, XII Levha Yayınları, İstanbul 2015, s. 96-97.

⁶² EROğLU DURKAL, s. 191.

⁶³ GÖZLER, s. 1379.

⁶⁴ EROğLU DURKAL, s. 196.

Manevi tazminat miktarının belirlenme tarihi hakimın karar tarihi olarak kabul edilmektedir. Çünkü genellikle manevi tazminata neden olan olay günüyle karar günü arasında manevi zararın artması ya da azalmasına yönelik bir değişiklik meydana gelmemektedir⁶⁵. Davacının uğradığı manevi zarar hüküm günü itibariyle takdir edildiği için Danıştay'ın da genel duruşu bu yöndedir⁶⁶.

Manevi tazminat sonuçta yararlanma sağlayan, nispi bir malvarlığı hakkı olan alacak hakkı olduğu için⁶⁷ faize konu olabilmektedir. Özel hukukta bunun temerrüt faizi olmayıp manevi tazminatın bir parçası olduğu ileri sürülmektedir. Bizzat zararı doğuran olayın gerçekleştiği andan itibaren faiz yürütülebilir. İdare hukukunda ise manevi tazminata faiz yürütülüp yürütülemeyeceği konusu tartışmalıdır. Ancak Danıştay'ın bazı kararlarında da belirtildiği gibi enflasyon olgusunun paranın alım gücünü azalttığı bir durumda manevi tazminat miktarının tatmin etme işlevinin kalmayacağı belirtilerek manevi tazminata faiz yürütülebileceği belirtilmektedir⁶⁸.

III- MANEVİ TAZMİNATIN ARTTIRILMASI SORUNU

Manevi tazminatın arttırılması sorunuyla, dava sürecinde talep değişikliği yaparak manevi tazminat miktarının arttırılmasının mümkün olup olmadığı tartışması kastedilmektedir. Türkiye'de manevi tazminatın genel olarak düşük takdir edildiği ve arttırılması gerektiği de ileri sürülmektedir. Konu bu tartışmadan bağımsızdır. Manevi tazminatın arttırılması idari yargıda ıslah kurumunun karşılığı olan bedelin arttırılması talebi ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla hem ıslah kurumuna hem bedelin arttırılması kurumuna hem de bu kurumların istisna teşkil ettikleri iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağına değinmekte fayda vardır.

A- İDDİA VE SAVUNMANIN GENİŞLETİLMESİ YASAĞI

Usul hukukunda geçerli olan iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı Hukuk Muhakemeleri Kanunu (HMK) ve İYUK'ta ayrı ayrı düzenlenmiştir. HMK'da

---

⁶⁵ KESKİN, s. 337.

⁶⁶ GÖZLER, s. 1392.

⁶⁷ EREN, s. 53.

⁶⁸ Danıştay, 10. D., E. 1997/3996, K. 1997/2544, KT. 23.06.1997, Danıştay, 10. D., E. 1997/3568, K. 1999/4782, KT. 12.12.1999, GÖZLER, s. 1404-1405.

düzenlenişine bakıldığında “İddia ve savunmanın genişletilmesi veya değiştirilmesi” başlıklı 141. maddede şöyle denilmektedir; “*Ön inceleme aşamasının tamamlanmasından sonra iddia veya savunma genişletilemez yahut değiştirilemez.*(2) *İddia ve savunmanın genişletilip değiştirilmesi konusunda ıslah ve karşı tarafın açık muvafakati hükümleri saklıdır.*”

İddia ve savunmanın genişletilmesi, genel olarak mahkemeye iddia ve savunmalarla ilgili dilekçeleri süresi içinde verdikten sonra yeni bir iddia, vakıa veya başka bir dava malzemesi eklenememesi demektir. Kökü Roma hukukuna dayanan bu kuralla davaya ilişkin gerekli unsurların davanın başında eksiksiz olarak temin edilmesi ve ileride davayı yavaşlatacak veya sabote edebilecek yeni iddia ve savunmaların gündeme getirilememesi amaçlanmaktadır⁶⁹. Ancak bu eksiklik tarafların unutkanlığından, hatalı davranışından veya hukuk kurallarını yeterince bilememesinden kaynaklanabileceği için, kanun maddesinde de bildirildiği gibi, istisnai durumlar belirlenmiştir⁷⁰.

HMK’ya göre yazılı yargılama usulünde cevaba cevap ve ikinci cevap dilekçeleri süresi içinde ve ön inceleme aşamasında karşı tarafın mevafakati ile iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı işlemez. Basit yargılama usulünde ise cevaba cevap ve ikinci cevap dilekçeleri bulunmadığından davacı bakımından davanın açılması ile davalı bakımından cevap dilekçesinin mahkemeye verilmesiyle iddia ve savunmanın genişletilmesi yasağı başlar⁷¹.

İdari yargıda da sınırlı olarak iddianın ve savunmanın genişletilmesi yasağının uygulandığı belirtilmektedir⁷². Konuyla ilgili İYUK 16/4’te “*Taraflar, sürenin*

⁶⁹ Bu durum usul hukukunda teksif ilkesinden kaynaklanmaktadır. Teksif ilkesi davanın uzamasını ve karşı tarafın rızası olmadan davanın ve savunmanın genişletilmesini engeller. ÖZELÇİ, Aytaç/ SİMİL, Cemil, “*İdari Yargının İşlevi Yönünden Islah Kurumu*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, Y. 2009, s. 1723.

⁷⁰ YILMAZ, Ejder, “*İdari Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi/ Değiştirilmesi Yasağı*”, Ankara Barosu Dergisi, S. 3-4, Y. 1983, s. 13-14.

⁷¹ BİLGİN, Mahmut, Hukuk Yargılamasında Islah, Adalet Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2013, s. 5.

⁷² GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Yönetmelik Yargı, Turhan Kitabevi, 32. Baskı, Ankara, 2012, s. 449. Ayrıca taraf değişikliği bakımından idari yargıda iddianın değiştirilmesi yasağı uygulanmamakta, resen araştırma ilkesi gereği taraf yanlısı bildirilse bile mahkeme gerçek tarafa davayı yöneltmek durumundadır. YILMAZ, s. 14.

geçmesinden sonra verecekleri savunmalara veya ikinci dilekçelere dayanarak hak iddia edemezler.” denildikten sonra 21. maddede de; *“Dilekçeler ve savunmalarla birlikte verilmeyen belgeler, bunların vaktinde ibraz edilmelerine imkan bulunmadığına mahkemece kanaat getirilirse, kabul ve diğer tarafa tebliğ edilir.”* denilmektedir.

İddianın genişletilmesi yasağı bir usul hukuku kuralıdır. Diğer usul hukuku kurallarında olduğu gibi iddianın genişletilmesi yasağında da amaç, yargılama sürecinin sürüncemeye kalmadan, makul bir sürede ve en az masrafla tamamlanmasıdır. Geç gelen ya da pahalıya mal olan adalet, adalet değildir. Usul hukukunda usul ekonomisi olarak adlandırılan bu durum davanın tüm tarafları lehine bir uygulamadır⁷³. Dolayısıyla kanunla belirlenen istisnalar dışında tarafları bağlar. HMK 141’de ve İYUK 16’da düzenlenen ve genel olarak ıslah olarak isimlendirilen kurum, iddianın genişletilmesi yasağının istisnasıdır. Manevi tazminatta artırım talebinin ıslahla mümkün olup olmayacağı tartışma konusudur. Bununla birlikte kesin olarak söylenebilecek bir şey vardır; manevi tazminatta artırım talebinin ıslahla mümkün olacağı kabulünde, ıslah bir kez başvurulabilen bir yol olduğu için eğer daha önce ıslah yoluna başvurulmuşsa tekrar ıslah talep edilemeyecek ve iddianın genişletilmesi yasağı tekrar devreye girecektir. Daha önce farklı bir neden için ıslah yapılmışsa sonradan manevi tazminatın artırılması için talepte bulunulduğunda iddianın genişletilmesi yasağı buna engel olacaktır.

B- ISLAH

İdari yargıda bedelin artırılması, hukuk yargısında bedelin artırılması yöntemiyle aynıdır. Bu yöntem iddianın ve savunmanın genişletilmesi yasağının bir defalık istisnasını teşkil eden ıslah kurumudur. İdari yargıda ıslah kurumu tamamen ıslah anlamına gelmese de manevi tazminatın artırılması için yeterli bir araçtır. Manevi tazminatın artırılması bakımından hem hukuk yargısında hem de idari yargıda temel tartışma ıslah üzerinden yapılmaktadır.

⁷³ Anayasa’nın 141. maddesinin son fıkrasına göre *“davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması”* yargının görevidir.

Teksif ilkesi çerçevesinde iddianın genişletilmesi yasağını uygulamak her ne kadar gerekliyse de tarafların davanın başında bütün iddia ve savunmalarını tam ve doğru olarak belirtememe ihtimali her zaman mümkündür. Unutmak, atlamak ve yanılmak insanlara özgüdür. Bu yanlışlar ise iddia ve savunmanın tamamen yanlış olmasına veya eksik kalmasına neden olabilir. Dolayısıyla iddianın genişletilmesi yasağını katı şekilde uygulamak, kişilerin art niyet taşımayan acemilik, dalgınlık veya hukuku bilmemeleri sonucu uğrayabilecekleri mağduriyetleri telafi etme imkanlarını ortadan kaldırır. Bu da usul hukukunun güttüğü amacı engelleyebilir. İşte bu istenilmeyen sonucu önlemek için hukukumuzda ıslah kurumu kabul edilmiştir⁷⁴.

HMK 176 ve devamında ıslahın niteliği ve kapsamına ilişkin hükümler bulunmaktadır. HMK 176'ya göre ıslahın tanımı, kabaca, davada bir defaya mahsus olmak üzere taraflardan her birinin daha önce yapmış olduğu usul işlemlerini kısmen veya tamamen düzeltmesidir. Islah tamamen ıslah ve kısmen ıslah olmak üzere ikiye ayrılır. HMK 182'ye göre ıslah kabul edilebilir bir nedenden kaynaklanmalıdır. Islah davayı uzatmak veya karşı tarafı rahatsız etmek gibi kötü niyetli düşüncelerle yapılamaz.

İdari yargıda kısmen ıslahla ilgili İYUK'a 6459 sayılı Kanunla eklenen ek cümleye kadar ıslah yoluyla davanın değerinin arttırılamayacağı kabul edilmiştir. Dolayısıyla ıslah kabul edilmemiştir. İYUK 16. maddede geçen "*Taraflar, sürenin geçmesinden sonra verecekleri savunmalara veya ikinci dilekçelere dayanarak hak iddia edemezler.*" hükmü ve İYUK 31. maddede HMK'nın uygulanacağı haller arasında ıslahın sayılmamış olması nedeniyle Danıştay da bu görüşü kabul etmiştir. Bu konuda Danıştay, iddianın genişletilmesi yasağını oldukça katı bir şekilde uygulamıştır⁷⁵.

İYUK 31. maddede bu Kanunda hüküm bulunmayan hallerde uygulanacak olan HMK kurumları sayılmıştır. Bu kurumlar arasında ıslahın olmaması eleştirilmiş ve nihayet konu Anayasa Mahkemesine eşitsizlik yarattığı gerekçesiyle ve iptal

---

⁷⁴ YILMAZ, Ejder, Medeni Yargılama Hukukunda Islah, Yetkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013, s. 46-47.

⁷⁵ ÇINARLI/AĞAR, s. 25.

talebiyle taşınmıştır. Anayasa Mahkemesi 31. maddede ıslah kurumuna yer verilmemesini kanun koyucunun takdiri olarak değerlendirildiği ve idari davaların hukuk davalarından farklı olduğu için ıslah kurumunun idari davalarda uygulanmamasını eşitliğe aykırı görmediği kararında özetle 2577 sayılı Kanunda dava ve cevap verme sürelerinin sınırlandırıldığını, bu sürelerin geçmesinden sonra verilecek dilekçelere dayanarak hak iddia edilemeyeceğini belirtmiştir. İdari yargılamanın dava açılışı ve istemlerin sergilenişi konusundaki özelliklerini yansıtan bu kuralların; “*idarenin sürekli dava tehditi altında kalmaması, uyuşmazlıkların mümkün olan süratle sonuçlandırılması, idarenin faaliyetlerindeki etkililiğin ve istikrarın sürmesi, davalar nedeniyle yönetimce savunmalar hazırlanması ve gerekli idari önlemlerin alınması gibi neden ve olgulara dayandığı*”nı ifade etmiştir. Buna karşın ıslah kurumuna 2577 sayılı Kanun'da yer verilmemesini, kanun koyucunun usul kanunlarını belirlemedeki takdir yetkisi içinde görmüştür. Hukuk yargılamasında bulunmasına karşın idari yargılamada tanık, yemin gibi kurumlara da yer verilmemesini örnek göstererek idari yargı yerinin özelliği ve gelişen yargılama koşullarına göre belirlenen bir sistem olmasından hareketle iki yargı sisteminde davacı ve davalı durumunda bulunanların aynı durumda bulunmadıkları ve bu nedenle de aynı yasa kurallarına tabi tutulmalarının gerekmediğine hükmetmiştir.⁷⁶

Anayasa Mahkemesi de idari yargıda ıslahın uygulanamayacağını belirttiikten ve son noktayı koyduktan sonra bu konuda ortaya çıkan mağduriyet nihayet AİHM'e taşınmış ve AİHM bu konuda Türk hukukunun açmazını kırmıştır. AİHM verdiği kararda, idareye karşı açılan davanın uzun sürmesi nedeniyle davanın açıldığı tarih ile başvuru tarihine tazminata hak kazandığı tarih arasında ortaya aşırı değer kaybı çıktığına ve benzer durumlarda ortaya değer kaybını giderecek bir mekanizmanın Türk idari yargısında bulunmadığına hükmederek Türk hukukunda açılan idari davalarda ıslahın kısmen de olsa kullanılabilmesinin önünü açmıştır⁷⁷.

---

⁷⁶ AYM, E. 2004/103, K. 2008/121, KT. 12.06.2008, www.anayasa.gov.tr, ET. 08.11.2018.

⁷⁷ ÇINARLI/AĞAR, s. 26.

AİHM verdiği kararda; toplam beş mahkeme önünde görülen davanın on beş yıl dört aydan fazla bir sürede tamamlanmasını 1980 yılında meydana gelen ve başvuranın sağ elinin felç olmasına yol açan bir kazaya bağlı bir tazminatla ilgili olduğundan ve davanın hiçbir karmaşıklık içermediğinden bahisle normalin dışında bulmuştur. Tüm bunları göz önüne alan AİHM, yargılamanın yetkili makamlar yüzünden gecikmiş olduğu kanaatine varmıştır. AİHS'nin 6/1 hükmünün; “*Türk hukuk sisteminde davacılara yargı süresinden şikâyetçi olma imkânı tanıyan herhangi bir itiraz yolu sunulmadığı*”nı ve “*...başvuranın iç hukukta davasının makul sürede görülmemesini cezalandırmaya imkân tanıyan bir itiraz yolu*” bulunmadığını belirterek AİHS'nin 13 hükmünün ihlal edildiğini tespit etmiştir⁷⁸.

C- İDARİ YARGIDA DAVA DEĞERİNİN ARTTIRILMASI VE MANEVİ TAZMİNAT

Hukuk yargısında ıslah kabul edilirken idari yargıda kabul edilmemesi AİHM'in aksi yönde kararına rağmen uzun süre hak mağduriyetleri ve eşitsizliklere yol açmıştır. Hukuk yargısında ıslah her türlü davada başvurulabilen bir yoldur. Ancak idari yargıda uzun süren davalara, geç gelen kararlara ve dava sürecindeki değişen koşullara rağmen dava değerinin bile arttırılmasına müsaade edilmemiş, bu da olayın AİHM'e taşınmasına neden olmuştur⁷⁹.

Bu doğrultuda AİHM, “*AİHM tazminat tutarının davanın açıldığı tarihteki değeri ile talep edilebileceği tarihteki değeri arasındaki büyük farkın yargılamanın yavaş işlemlerinden ve gecikme faizlerinin yetersizliğinden kaynaklandığı kanaatine varmaktadır. AİHM, iç hukukta bu ihtilaflı durumun üstesinden gelebilecek etkili bir itiraz yolunun yokluğu ile ikiye katlanan bu tutarsızlığın başvuranı aşırı bir yük altına soktuğuna ve kamu yararı gereksinimleri ile başvuranın temel haklarının korunma zorunlulukları arasında olması gereken adil dengeyi bozduğuna hükmetmektedir*”⁸⁰ şeklindeki kararıyla

⁷⁸ AİHM, Okçu-Türkiye Davası, B. No; 39515/03, 21.07.2009, www.echr.coe.int, ET. 09.11.2018.

⁷⁹ ÇINAR, İbrahim, “*Mahkemeye Erişim Hakkı Kapsamında İdari Yargıda Islah*”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 7, Y. 2016, s. 480

⁸⁰ AİHM, Okçu-Türkiye Davası, B. No; 39515/03, 21.07.2009, www.echr.coe.int, ET. 09.11.2018.

yargılama sürecindeki gecikme neticesinde karşılanan tazminat tutarındaki değer kaybına karşılık ıslah gibi bir yolla davacının arttırma talebinde bulunamamasını haksız bulmuştur. Bu şekilde idari yargıda ıslah kurumunun düzenlenmesi zorunluluğu doğmuştur.

Nihayet 11.04.2013 tarihinde 6459 sayılı Kanununun 4. maddesiyle İYUK'un 16. maddesine getirilen ek cümle, dava değerinin arttırılmasını sağlayacak şekilde ıslah kurumunu idari yargıya sokmuştur. İYUK 16/4'e göre; "...*tam yargı davalarında dava dilekçesinde belirtilen miktar, süre veya diğer usul kuralları gözetilmeksizin nihai karar verilinceye kadar, harcı ödenmek suretiyle bir defaya mahsus olmak üzere artırılabilir ve miktarın artırılmasına ilişkin dilekçe otuz gün içinde cevap verilmek üzere karşı tarafa tebliğ edilir.*"

İdari yargıda da ıslah kurumuna ancak bir kez başvuru yapılabilecektir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ikinci ıslah başvurusu iddianın genişletilmesi yasağına tabi olacaktır. Islah dilekçeyle yapılacaktır ve otuz gün içinde yanıt verilmek üzere karşı tarafa tebliğ edilecektir. Islah idari yargıda nihai karar verilinceye kadar yapılabilecektir (İYUK madde 16).

Hukuk yargısındaki ıslahla idari yargıdaki ıslah kurumları farklılık göstermektedir. Öncelikle dava değerinin arttırılması olarak adlandırılan idari yargıdaki kısmen ıslahla hukuk yargısında olduğu gibi her türlü davada değil, sadece tam yargı davalarında değişiklik yapılabilir. Bu da dava değerinin arttırılmasıyla sınırlı bir değişikliktir. Hukuk yargısında dava türü ve nedenleri de değiştirilebilirken idari yargıda ıslahla sadece dava dilekçesinde belirtilen miktar arttırılabilir. Ayrıca idari yargıda ıslah mutlaka dilekçeyle ve ancak nihai karara kadar yapılabilecektir⁸¹.

Hukuk yargısındaki ıslahla idari yargıda dava değerinin arttırılması şeklindeki ıslah arasındaki farklar konusunda maddi tazminata manevi, manevi tazminata maddi tazminat eklenip eklenemeyeceği de tartışılmıştır. Hukuk yargısında tamamen ıslah mümkün olmasına rağmen mevcut talebin yanına yeni bir talebin eklenemeyeceği kabul edilmiş, dolayısıyla sadece maddi tazminat talep edilmişse ıslahla manevi

⁸¹ ODYAKMAZ, Zehra/ KAYMAK Ümit/ ERCAN, İsmail, İdari Yargı, XII Levha Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2014, s. 188.

tazminatın da talep edilemeyeceği görüşü benimsenmiştir. Hukuk yargısındaki bu durum idari yargıda da geçerlidir. Nitekim İYUK 16/4'e göre sadece tazminat miktarının artırımına yönelik talepte bulunulabileceğinden, ıslahla maddi tazminata manevi tazminat veya manevi tazminata maddi tazminat eklemek mümkün değildir⁸².

Manevi tazminatın ıslah yoluyla arttırılması konusunda temel hukuk kurumları, usul kuralları incelenmiş; bu çerçevede manevi tazminatın bölünemeyeceği ilkesinin, iddianın ve savunmanın genişletilmesi yasağının ve genel olarak ıslah kurumunun manevi tazminatın arttırılmasına engel çıkarıp çıkarmayacağı bakımından anlaşılması sağlanmıştır. Buradan sonra hukuk yargısındaki durumla birlikte manevi tazminatın arttırılmasının mümkün olup olmadığı anlaşılmaya çalışılacaktır. Çünkü manevi zarar kişi varlığını ilgilendirdiğinden tazminata karar verme sürecinde hukuk yargısında da idari yargıda da hakimin konuya yaklaşım biçimi değişmemektedir.

Hukuk yargısında manevi tazminat talebinin arttırılıp arttırılmayacağı sorunu, manevi tazminat davasının kısmi dava olarak açılıp açılmayacağı tartışmasına bağlanmıştır. Buna göre manevi tazminat davasının konusu para olduğu için manevi tazminat alacaklarının da bölünebileceği ve kişiye bu artırım hakkının, yani kısmi dava hakkının verilmesinin hak arama özgürlüğüne uygun düşeceği belirtilmiştir.⁸³

Manevi tazminatın arttırılmasına Yargıtay penceresinden bakıldığında farklı kararlar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Yargıtay bazı kararlarında üzüntü ve acıyı zamana yaymak suretiyle manevi tazminatın bölünemeyeceğini ve sadece bir defa istenebileceğini belirtirken bazı kararlarında bu ilkeyi yumuşatarak aksi yönde karar vermiştir⁸⁴. Böyle bir kararda şunları belirtmiştir; *“Dava dilekçesinde, davacılarından M. E.'nun 6.12.2003 tarihinde meydana gelen olayda zehirlenmeye maruz kaldığı; bu sebeple açılan maddi ve manevi tazminat istemli davanın. ...dosyasında hükme bağlanarak kesinleştiği; ancak, davaya konu olay sebebiyle zararlandırıcı durumun halen devam ettiği; yeni ameliyatlar yapıldığı; bedensel zararın artarak gelişim*

⁸² KARAKUŞ, Mehmet, “İdari Yargıda Islah”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 17, Y. 2014/5, s. 394.

⁸³ TUTUMLU, Mehmet Akif, Kuram ve Uygulama Işığında Medeni Usul Hukukunda Islah, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 186.

⁸⁴ ÇINARLI/ AĞAR, s. 29.

gösterdiği; buna bağlı olarak, bedensel bütünlükte ilk davada değerlendirilmeyen zararların meydana geldiği; tedavi masrafları yapıldığı; davacı M. E.'yla diğer davacıların manevi zarar gördüğü ileri sürülerek, maddi ve manevi tazminat istemlerinde bulunulmuştur... Şu durumda, haksız eylemden kaynaklanan zararlı sonuç bakımından gelişen durumun söz konusu olduğu açıktır. Davacılar da, bu sebeple yeniden manevi tazminat isteminde bulunmuşlardır. Davaların tarafları aynı olmakla birlikte, dayanılan maddi olgular (vakıalar) anlamında dava sebepleri bir olmadığı gibi; davaya konu (talep sonucu) da aynı değildir. Bu nedenle, kesin hükümden sözedilemez. Diğer yandan, gelişen duruma bağlı olarak; tek bir haksız eylemin doğurduğu farklı sonuçlar sebebiyle ve birbirinden bağımsız olarak manevi tazminat talep edilmiştir. Şu durumda, manevi tazminatın tekliği ve bölünmezliği ilkesinin uygulanması da mümkün değildir.”⁸⁵

Dolayısıyla Yargıtay bu kararında manevi zarara uğrayanlar bakımından yeni ameliyatlar sonucunda yeni maddi olguların ortaya çıktığını ve talep sonucunun da ilk davadan farklı olduğunu değerlendirerek manevi tazminatın bölünmezliği ilkesinin uygulanamayacağını ortaya koymuştur. Hukuk yargısında görülen bu manevi tazminat davası sonucu Yargıtay’ın ulaştığı içtihadın idari yargıda da uygulanmaması için bir engel bulunmamaktadır. Çünkü dava konusu olayda manevi zararı ortaya çıkaran davalının kim olduğu, manevi tazminatın ıslahla arttırılmasında önemli değildir.

Gerçekten de beden bütünlüğünün bozulması olaylarında sıkça olduğu gibi başka örneklerde de manevi zararın artabileceği kabul edilmelidir. Yargıtay’ın kararındaki yorumu manevi zararı artıran sebebin daha önceki vakıadan bağımsız başka bir vakıa yaşanmış olduğu yönündedir. Ancak böyle olmadığı, yani aynı vakıanın manevi zararı zaman içinde artıracak yeni öğrenilen sonuçları olduğu durumlarda da manevi tazminatın arttırılması mümkün olmalıdır. Örneğin polis tarafından karakolda fiziksel şiddete maruz kalan kişi bundan dolayı manevi tazminat davası açtıktan sonra, kendisine yönelik fiziki şiddetin aynı zamanda kameraya kaydedilip çeşitli internet sitelerinde paylaşıldığını öğrenmişse uğradığı manevi zararda aynı olayın başka bir sonucuna bağlı olarak artış olacaktır. Burada sonradan

⁸⁵

Yargıtay, 4. H.D., E. 2015/174, K. 2015/1612, KT. 17.02.2015, www.kazanci.com, ET. 12.11.2018.

öğrenilen ve manevi zararı büyüten bu yeni bilgiye dayalı olarak manevi tazminatın da artırılması talebinin kabul edilmesi gerekir. Örnek olayda manevi tazminatın bölünemeyeceği kuralı uygulanırsa manevi zarara uğrayan kişinin mağduriyetinin giderilmesi mümkün değildir.

Manevi tazminatın artırılabilmesi düşüncesi idari yargıda da kabul görmüş ve yukarıda bahsedilen AİHM kararının etkisiyle Danıştay, önceki içtihatlarından vazgeçmiştir. Ancak bu içtihat değişikliğinde Danıştay manevi tazminatın bölünmezliği gibi teorik bir tartışmaya girmemiş, İYUK'ta bahsedilen tam yargı davalarında tazminat tutarının artırılması kuralını manevi tazminatlar konusunda uygulamamanın Kanunun lafzı bakımından bir nedeni olmadığını belirterek, daha teknik bir nedenle manevi tazminatın artırılabilmesini kabul etmiştir.

İlgili AİHM kararına da atıf yaptığı kararında Danıştay şu sonuca varmıştır; *"2577 sayılı Yasada yer almamasına karşılık, Danıştay içtihatları ile istemle bağlı olma kuralı uygulanarak, tam yargı davalarında dilekçede gösterilen uyuşmazlık konusu miktarın artırılmayacağı kabul edilmiştir. Tam yargı davalarında istemle bağlı olma kuralına ilişkin Danıştay'ın bu içtihadının, hak arama özgürlüğünün kullanımına ve adil yargılama hakkına engel oluşturduğu ileri sürülerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurulmuş ve adı geçen Mahkemece ülkemiz aleyhine ihlal kararları verilmiştir...2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda, 6459 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle tam yargı davalarında dava dilekçesinde belirtilen miktarın, kanun yolu aşaması dâhil, yürürlük tarihinde derdest olan davalarda da süre veya diğer usul kuralları gözetilmeksizin artırılmasına olanak tanınmıştır. Görüldüğü üzere, Yasanın "tam yargı davalarında, dava dilekçesinde belirtilen miktarın artırılabilmesi" ifadesine yer verdiği; tazminat tutarının maddi veya manevi zararların karşılanmasına yönelik olup olmamasına ilişkin olarak bir ayırmadan söz etmediği anlaşılmaktadır. Bu itibarla, söz konusu artırım olanağının maddi tazminat tutarının yanında manevi tazminat tutarı içinde uygulanabileceği sonucuna varılmaktadır. Bir başka ifade ile davacıların artırılan miktara isabet eden harcı ödemek suretiyle kararı veren Mahkemeye verecekleri dilekçe ile bir defaya mahsus*

*olmak üzere dava dilekçesinde gösterilen maddi ve manevi tazminat miktarını artırmaları mümkündür.*⁸⁶

SONUÇ

Hukuk değişen ve gelişen yönleriyle dinamik bir yapıya sahiptir. İnsan akli ve vicdanı, zaman geçtikçe dünyayı daha yaşanılabilir hale getirecek hukuk kurallarını temel hak ve özgürlükler zemininde üretmektedir. Bir zamanlar devletin sorumlu tutulması hayaldi. Dolayısıyla devletin en temel aygıtlarından biri olan idarenin vatandaşa verdiği zararların hesabı sorulamıyordu. Sonra bu değiştı. Günümüzde ise devlet, vatandaşları üzdüğü için bile sorumlu tutulmaktadır. İdarenin manevi tazminat sorumluluğunun da temeli budur.

Çalışmada manevi tazminat tanıtıldıktan sonra idarenin hangi şartlar altında manevi tazminattan sorumlu tutulabileceği açıklanmıştır. Dolayısıyla haksız fiilde fiil unsurunu teşkil eden idarenin faaliyeti incelenmiştir. İdarenin faaliyeti unsuru, öncelikle manevi zarara yol açan tarafın sorumluluk yöneltilebilecek bir idare olmasını gerektirmektedir. Özel hukuk kişileri idari faaliyet gerektiren belli kamu hizmetlerini yerine getiriyorsa manevi tazminattan idare olarak sorumlu tutulamazlar. Ancak bunun istisnaları olabilir. Örneğin ilköğretim düzeyindeki özel okulların not ve disiplin işlemleri idari faaliyete girmektedir ve idare mahkemelerinde dava konusu edilebilir.

Zarar konusunda objektif ve sübjektif anlayışlar mevcuttur. Manevi zararın değerlendirilmesinde hakimin takdir yetkisi olduğu ve bunun sınırsız olmadığı ifade edildi. Ancak manevi zarara uğrayan kişinin objektif olarak belli şartlarda belli bir

⁸⁶

Danıştay, 10. D., E. 2009/9938, K. 2014/1117, KT. 25.02.2014, www.kazanci.com, ET. 13.11.2018.

zarara uğradığı mı varsayılacak yoksa tamamen kişisel durumuna göre mi zarar tespiti yapılacak, bu tartışmalıdır. Esasen manevi zarar gibi tespiti zor bir alanda genel olarak objektif zarar teorisinin uygulanması gerekmektedir. Ancak olayın özelliğine göre yer yer sübjektif anlayışa da yer vermek gerekir. Örneğin normal şartlarda idarenin eylemi sonucu babasını kaybeden kişinin derin bir manevi elem ve ızdırap çektiği kabul edilmeli ve başka bir şart aramadan manevi tazminat takdir edilmelidir. Ancak bu kişinin yakın zamanda yaşarken babasını öldürmeye kalktığı sabitse, o kadar da manevi elem ve ızdırap çekmediği kabul edilebilir.

Kusur unsuru her zaman idarenin sorumluluğunun temel şartı değildir. Çünkü idarenin kusursuz faaliyetleri nedeniyle sorumluluğu da gerekebilir. İdare bireylere karşı kamu gücünü ve yetkilerini kullanmaktadır. İdarenin temel görevi kamu hizmeti ve huzurunun gerçekleştirilmesidir. İdarenin kusurdan kaçınma yükümlülüğü bireylerin kusurdan kaçınma yükümlülüğünden daha fazla olmalıdır.

Manevi tazminatın artırılması konusu iddianın genişletilmesi yasağının bir istisnası olarak ıslah kurumu aracılığıyla gerçekleştirilebilir. İdari yargıda tazminat tutarının artırılması için İYUK'ta HMK'ya atıf yapılan kurumlar arasına ıslah kurumun alınması gerekmemektedir. Nitekim İYUK 16/4'te dava dilekçesinde belirtilen miktarın artırılabilmesi belirtilmiştir. Manevi tazminatın artırılmasında temel sorun manevi zararın maddi zarar gibi bölünemeyen bir zarar olmasından kaynaklanmakta, bu noktada eskiden beri geliştirilen yargı içtihatları karşımıza çıkmaktadır. Ancak idari yargıdaki manevi tazminat tutarının artırılması konusu bu tartışmadan arı tutulmalıdır. Çünkü İYUK 16/4'teki açık Kanun hükmüne göre maddi ve manevi tazminat davası arasında herhangi bir fark yoktur. Kanun koyucu manevi tazminatların artırılmasını istisna tutmamıştır.

Manevi tazminatın bölünmezliği tartışması devam etmeyen veya tazelenmeyen manevi elem ve ızdıraplarda söz konusu olabilir. Örneğin hakim önüne gelen olayda bir ölümden dolayı manevi tazminat isteniyorsa, yaşanmış ve bitmiş, etkisinin giderek artmayacağı varsayılan böyle bir manevi zararın tazmini talebi bakımından ıslahla bedelin artırılması kabul edilmeyebilir. Çünkü manevi zararda bir değişiklik olduğunu gösteren somut bir gelişme olmamıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi idari yargıda

manevi tazminatın bölünmezliği ilkesi, manevi tazminat bedelinin artırılmasına engel değildir, ancak yerine göre ıslahla talep edilen artırım bedelinin sonradan katlanan manevi bir zarara ilişkin olduğu gerekçesiyle kabul edilmesine engel olabilir.

KAYNAKÇA

AKYILMAZ, Bahtiyar/ SEZGİNER, Murat/ KAYA, Cemil, Türk İdari Yargılama Hukuku, Savaş Yayınevi, Ankara, 2018.

ANTALYA, O. Gökhan, “*Manevi Zararın Belirlemesi ve Manevi Tazminatın Hesaplanması -Türk Hukukuna Manevi Zararın İki Aşamalı Belirlenmesine İlişkin Bir Model Önerisi-*“, Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 22, S. 3, Y. 2016, s. 221-250.

ATAY, Ender Ethem, İdare Hukuku, Turhan Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 2016.

ATAY, Ender Ethem/ ODABAŞI, Hasan, İdarenin Sorumluluğu Ve Tazminat Davaları, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.

AYDEMİR, İsa, “*Mahkeme Kararlarının Uygulanmaması Halinde İdareye Karşı Açılacak Tazminat Davaları*”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 7, S. 67, Y. 2012, s. 93-100.

BİLGİN, Mahmut, Hukuk Yargılamasında İslah, Adalet Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2013.

ÇAĞLAYAN, Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, Adalet Yayınları, 5. Baskı, Ankara.

ÇINAR, İbrahim, “Mahkemeye Erişim Hakkı Kapsamında İdari Yargıda İslah”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, S. 7, Y. 2016, s. 479-506.

ÇINARLI, Serkan/ AĞAR, Baykal, “İdari Yargılama Hukukunda Dava Değerinin Arttırılması”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 12, S. 129, Y. 2017, s. 22-32.

EREN, Fikret, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Yetkin Yayınları 19. Baskı, Ankara 2015.

EROĞLU DURKAL, Müzeyyen, “Tam Yargı Davalarında Manevi Tazminat”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Y. 30, S. 131, s. 179-210.

GÖK, Hasan, “Danıştay Kararlarından Hareketle İdari Yargı Kararlarının İmkansızlık Nedeniyle Uygulanamadığı Haller”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. LXXI, S. 1, s. 547-558.

GÖZLER, Kemal, İdare Hukuku Cilt II, Ekin Yayınları, 2. Baskı, Bursa 2009.

GÖZLER, Kemal, İdare Hukuku Dersleri, Ekin Yayınları, 19. Baskı, Bursa, 2017. (Dersleri)

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref/ DİNÇER, Güven, İdari Yargılama Usulü, 2. Baskı, Ankara, 1999.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref/ TAN, Turgut, İdare Hukuku Cilt 2, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2010.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Yönetim Hukuku, Turhan Kitabevi, 33. Baskı, Ankara, 2015.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, Yönetim Yargısı, Turhan Kitabevi, 32. Baskı, Ankara, 2012.

GURZELER, Betrice, Beitrag zur Bemessung der Genugduung, Unter besonderer Berücksichtigung potentiell traumatisierender Ereignisse, Shulthess, Zurich, Basel, Genf, 2005, s. 251-254. Aktaran, ATLAN, Hülya, Manevi Zararı Tazmin Yolları, XII Levha Yayınları, İstanbul 2015.

GÜNDAY, Metin, İdare Hukuku, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara, 2015.

KAPLAN, Gürsel, “*Danıştay ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Manevi Tazminata Faiz Yürütülmesi Sorunu*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 55, S. 2, Y. 2006, s. 117-141.

KARAHASAN, Mustafa R, Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler 2. Cilt, Beta Yayınları, İstanbul 1992.

KARAHASAN, Mustafa R., Tazminat Hukuku-Manevi Tazminat, Beta Yayınları, İstanbul, 2001.

KARAKUŞ, Mehmet, “*İdari Yargıda Islah*”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 17, Y. 2014/5, s. 383-417.

KESKİN, A. Dilşad, Objektif Manevi Zarar Teorisi Açısından Manevi Tazminat, Yetkin Yayınları, Ankara 2016.

KILIÇOĞLU, Ahmet M., Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Turhan Kitabevi, 17. Baskı, Ankara 2013.

KILIÇOĞLU, Mustafa, Tazminat Hukuku, Legal Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2010.

NOHUTÇU, Ahmet, İdare Hukuku, Savaş Yayınevi, 12. Baskı, Ankara 2014.

ODYAKMAZ, Zehra/ KAYMAK Ümit/ ERCAN, İsmail, İdari Yargı, XII Levha Yayınları, 10. Baskı, İstanbul, 2014.

ORHUNÖZ, Ergun, Tazminat Davalarında uygulama Sorunları- Ölüm Ve Bedeni Zararlar, Seçkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2000.

ÖZELÇİ, Aytaç/ SİMİL, Cemil, “*İdari Yargının İşlevi Yönünden Islah Kurumu*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 11, Y. 2009, s. 1715-1752.

SARSIKOĞLU, Şenel, “*İdarenin Mali Sorumluluğu Açısından Zarar Kavramı*”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi(AÜHFD), S. 65/4, Y. 2016, s. 2389-2422.

TAN, Turgut, İdare Hukuku, Turhan Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 2017.

TANDOĞAN, Haluk, Türk Mes'uliyet Hukuku, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010.

TEK, Savaş, “*İdare Hukukunda İdarenin Sorumluluğu*”, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, S. 1, Y. 2010, s. 313-333.

TUTUMLU, Mehmet Akif, Kuram ve Uygulama Işığında Medeni Usul Hukukunda Islah, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

YAYLA, Ahmet, İdarenin Kusursuz Sorumluluğu, XII Levha Yayınları, İstanbul, 2015.

YILDIRIM, Turan/ YASİN, Melikşah/ KAMAN, Nur/ ÖZDEMİR, H. Eyüp/ ÜSTÜN, Gül/ TEKİNSOY, Okan, İdare Hukuku, XII Levha Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2016.

YILMAZ, Ejder, “*İdari Yargıda İddia ve Savunmanın Genişletilmesi/ Değiştirilmesi Yasağı*”, Ankara Barosu Dergisi, S. 3-4, Y. 1983, s. 11-34.

YILMAZ, Ejder, Medeni Yargılama Hukukunda Islah, Yetkin Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2013.